

introduced, possibility of practical reproduction of meters and phonic organization of poetical works are analyzed.

Keywords: *medieval Irish versification, Irish syllabics, quatrain, tercet, rhyme, consonance, translation from Old and Middle Irish into Ukrainian.*

УДК 801.654:821.161.2-1Укр

Бунчук Б.І., д. філол. н., проф.,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ДЕРИВАТИ ГЕКСАМЕТРА ТА «ВЕРЛІБР» У ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Проаналізовано особливості дериватів гексаметра у творчості Лесі Українки. Показано непослідовність Лесиноного гексаметра. Деривати гексаметра поділено на деривати першого, другого та третього рівнів із подальшою диференціацією на силаго-тонічні та дольнікові. Розглянуто теорію й генезу «верлібрів» поетеси, які є дериватами гексаметра другого і третього рівнів.

Ключові слова: *гексаметр, дактиль, дольник, цезура, рима.*

Одним із виявів античності в Лесі Українки було звернення до вітчизняних відповідників античних форм, зокрема до гексаметра. До творів поетеси, у яких відчутний ритм гексаметра, зараховуємо такі: «Гомер. Одиссея. Пісня III. В Пілосі. Пісня IV. В Лакедемоні» (1888, переклад), «Завітання» (1888), дванадцять творів «З «Ріг-веди» (1890, переклад), «Стороно рідна! Бачу ті арки, ті стіни...» (1890–1891, переклад першої строфи поезії Д. Лепарді «До Італії»), «У чорную хмару зібралася туга моя...» (1893–1894), «На мотив з Міцкевича» (1893–1894), «Північні думи» (1895), «Ave Regina!» (1896), «Уривки з листа» (другий вірш із циклу «Кримські відгуки», 1897), недрукований фрагмент з «Уривків з листа» (1897), «Весна зимова» (сьомий вірш із циклу «Кримські відгуки» (1898), «Зоря поезії. Імпровізація» (1898), «Єреміє, зловісний пророче в залізнім ярмі!» (другий вірш із дистиха «Єврейські мелодії», 1899), «Завжди терновий вінець...» (1900), «Ра-Менеїс» (1900), «Жертва» (1900), «Скажи мені, любий, куди мої сльози поділись?» (1900), «Ти не хтїв мене взять, полишив мене тут на сторожі...» (1901), «Ніобєя» (1902), «О, не кори мене, любий, за мрії про славу...» (1904), шістнадцять перших рядків поезії «Спогад з Євпаторії» (1904), «Мріє, не зрадь! Я так довго до тебе тужила» (1905), десятий та одинадцятий вірш із циклу

«Ліричні пісні Давнього Єгипту» (1910, переклад), «Афра» (третій вірш із циклу «Весна в Єгипті», 1910), «Таємний дар» (шостий вірш із циклу «Весна в Єгипті», 1910), «Земля! Земля!» (п'ятий вірш із циклу «З подорожньої книжки», 1911). Для класифікації структур перелічених творів звернемося до статті відомого віршознавця М. Гаспарова «Это случилось в последние годы могучего Рима...»: Деривати гексаметра : детализация метра» (1999). У ній вчений дав визначення російському гексаметрові (розмір із нульовою анакрузою; з кількістю стоп або іктів, що дорівнює шести; з міжнаголосними інтервалами у два склади, але з допуском односкладових, з жіночими закінченнями без рими), а форми з відхиленнями від цих параметрів назвав дериватами гексаметра [5, с. 306]. М. Шапір додав до гаспарівських ознак гексаметра ще одну – останній міжнаголосний інтервал у кожному рядку обов'язково односкладовий [19, с. 43] і запропонував до дериватів російського гексаметра зараховувати лише ті розміри, які насправді були утворені або від нього самого, або від його інших дериватів (наприклад, «амфібрахічний» гексаметр, амфібрахо-ямбічний пентаметр, дактило-хореїчний пентаметр та ін.) [19, с. 53–65]. У нашому дослідженні дериватами гексаметра вважаємо ті форми, у яких більше ніж на 25% порушено хоча б одну з шести перелічених ознак гексаметра. Зрозуміло, що порушених ознак в одному творі може бути й більше, тому цілком можливо виділяти дериват першого рівня, другого рівня і т. д, виокремлювати серед них певні типологічні групи (наприклад, силабо-тонічні й тонічні; структури, які мають не менше ніж 75% версів із п'ятьма і більше наголосами (ореол гексаметра), і ті, у яких цей відсоток менший від 75% та ін.).

Згідно з таким підходом лише п'ять творів (2-й, 5-й і 6-й вірші «З «Рігведи», «Таємний дар» та 11-й твір з «Ліричних пісень Давнього Єгипту») можна вважати власне гексаметричними (13%), решта – деривати і периферійні форми. У хронологічному порядку розглянемо Лесині деривати гексаметра, беручи до уваги лише основні параметри вірша, а саме: розмір, відсоток Дбц і Дк6, процент п'яти- і більшеноголосних рядків (кількісний ореол гексаметра, за М. Гаспаровим), характер цезури, характер закінчень версів, включаючи прикінцеві і внутрішні рими, метричну картину твору (інші метри і розміри), відсоток перенесень. Першим твором поетеси, що навівав уявлення про гексаметр, був незакінчений переклад III та IV пісень гомерівської «Одісеї» 1888 року, виконаний різностоповим дактилем (Д4–8 – 91,4%). Сума версів Дбц і Дк6 – 61,8%, відсоток п'яти- і більшеноголосних рядків – 99%. Частка жіночих цезур – 48%, чоловічих – 39%, дактилічних – 13%, усі закінчення версів – жіночі. Метричні параметри твору такі: Д – 92,2% (Дбц – 60,5%, Д5 – 28,3% , Д7 – 2,4%, Д4 – 0,79%, Д8 – 0,2%), Амф (Амф5) – 0,2%, Ан (Ан5) – 0,2%, Дк – 4,9% (Дк6 – 2,79%, Дк5 – 1,79%,

Дк7 – 0,39%), Тк – 2,19% (Тк6 – 0,79%, Тк5 – 0,79%, Тк7 – 0,39%, Тк8 – 0,19%), Акц (Акц4) – 0,19%. Відсоток перенесень невеликий – 7.

Того ж 1888 року Леся Українка в річищі ритму, близького до перекладної «Одісеї», створила оригінальну поезію «Завітання». А. Музичка, визнаючи вплив Гомера на творчість поетеси, підкреслює, що вона вчиться в античного генія поетичної техніки, а щодо вірша «Завітання» робить висновок: «Розуміється, пильно додержана теж форма віршу, гексаметр» [11, с. 10]. Щодо «додержання форми» А. Музичка помилявся: розмір вірша – Д6–5 (93,34%). Сума Дбц і Дк6 становить 67,44%. П'яти- і більшеноголосні верси становлять 100%. Частка жіночих цезур – 51,16%, чоловічих – 25,58%, дактилічних – 20,93% (!). 100% закінчень версів – жіночі, у 4,65% рядків фіксуємо внутрішню риму. Метрична картина твору така: Д – 95,34% (Дбц – 63%, Д5 – 33%), Дк (Дк6) – 4%. Відсоток перенесень – 28.

1890 роком датовані дев'ять перекладних творів із «Ріг-веди», які мають ознаки дериватів силабо-тонічного гексаметра: перший гімн до ранньої зорі, перший та другий гімни Агні, гімн до найвищого духа Pramatma, чотири погребові гімни та гімн до Йами. О. Огнєва в дослідженні «Східні стежки Лесі Українки» (друге видання, 2008) зазначає: «У своїй перекладацькій діяльності поетеса відмежувала власне переспіви від перекладів, оскільки перші, зокрема гімни «Рігведи» та лірику давнього Єгипту, перекладала не з оригіналу, а з європейських мов (французької та німецької) і тому вважала їх недосконалими» [15, с. 67]. Загалом 12 переспіваних давньоіндійських текстів характеризуються ритмом різностопового дактиля (Д4–7, переважають рядки Дбц – 65% та Д5 – 27%) зі спорадичними вклиненнями дольникових та акцентних версів. Розглянемо форму кожного із дев'яти гімнів зокрема.

Розмір першого гімну до ранньої зорі («В повіз великий богині щасливої впряжені коні...») – Д6–5 (93,7%). Сума версів Дбц і Дк6 – 62,5%. П'яти- і більшеноголосні верси становлять усі 100%. Жіночих цезур – 50%, чоловічих – 43,75%, дактилічних – 6,25%. Усі клаузули жіночі. Метричний склад твору: Д – 93,7% (Дбц – 62,5%, Д5 – 31,2%), Тк (Тк7) – 6,3%. Кількість версів з перенесеннями – 18,75%.

Перший гімн Агні («Батько всієї родини приносить поданки...») має розмір Д6–4 (88,2%). Рядки Дбц і Дк6 складають 47%. Відсоток п'яти і більшеноголосних рядків – 91,1. Сегмент жіночої цезури становить 52,94%, чоловічої – 29,41%, дактилічної – 17,64%. Усі закінчення версів – жіночі, але в рядках 10–11 наявна рима (11,76%), а у 9-му версі внутрішня рима (5,88%). Метрична картина вірша має такий вигляд: Д – 88,2% (Дбц – 41,17%, Д5 – 41,17%, Д4 – 5,88%), Дк (Дк5) – 5,88%, Тк (Тк7) – 5,88%. Відсоток версів з перенесеннями – 5,88%.

Розмір другого гімну Агні («Ясного Агні до вас викликаю, господаря люду...») – Д6–5 (93,33%). Сума рядків Дбц і Дкб становить 60%. П'яти- і більшеноголосні верси складають 100%. Кількість жіночих цезур – 53,33%, чоловічих – 33,33%, дактилічних – 13,33%. Частка жіночих клаузул – 93,33%, чоловічих – 6,66%. У рядках 11–12 фіксуємо внутрішню риму (13,33%). Метричний склад твору: Д – 93,33% (Дбц – 60%, Д5 – 33,33%), Тк (Ткб) – 6,66%. Перенесень немає.

Гімн до найвищого духа PRAMATMA («Як не було ще нічого: буття й небуття, ні етеру, ні неба...») має розмір Д5–7. Рядки Дбц і Дкб складають 50%. Відсоток п'яти- і більшеноголосних рядків 100. Сегмент жіночої цезури становить 45,45%, чоловічої – 45,45%, дактилічної – 9,1%. 95,45% закінчень версів – жіночі, 4,54% – чоловічі. У рядках 4–5, 6–7 наявна внутрішня рима (18,18%). Метрична картина вірша така: Д – 95,45% (Дбц – 54,54%, Д5 – 36,36%, Д7 – 4,54%), Дк (Дкб) – 4,54%. Відсоток версів з перенесеннями – 31,84%.

Розмір першого погребового гімну («Все має чергу свою: по житті і смерть приходить...») – Д5–7 (85%). Сума версів Дбц і Дкб становить 65%. П'яти- і більшеноголосні рядки складають 100%. Кількість жіночих цезур – 65%, чоловічих – 25%, дактилічних – 10%. Усі верси мають жіночі закінчення. Метричний склад твору: Д – 85% (Д6 – 50%, Д5 – 25%, Д7 – 10%), Дк (Дкб) – 15%. Кількість версів із перенесеннями – 10%.

Другий погребовий гімн («Підеш, одійдеш від нас тим шляхом, що по ньому ходили...») – Д5–6 (100%). Верси Дбц і Дкб складають 50%. Відсоток п'яти- і більшеноголосних рядків – 100. Сегмент жіночої цезури – 83,33%, чоловічої – 16,6%. Всі верси мають жіноче закінчення. У п'ятому рядку наявна внутрішня рима (16,6%). Метрична картина вірша така: Д – 100% (Д5 – 50%, Дбц – 50%). Відсоток версів із перенесеннями – 16,6%.

Розмір третього погребового гімну («О, не пали його, Агні, не завдавай йому болю!») – Д6–5 (83,33%). Сума версів Дбц і Дкб становить 83,33%. Рядки з ореолом гекзаметра становлять 100%. Кількість жіночих цезур – 66,66%, чоловічих – 33,33%. Усі верси мають жіночі закінчення. Метричний склад твору: Д – 83,33% (Дбц – 50%, Д5 – 33,33%), Дк (Дк5) – 8,33%, Акц (Акц5) – 8,33%. Кількість версів із перенесеннями – 16,6%.

Четвертий погребовий гімн («Хай понесе тебе звідси Пушан той премудрий...») має розмір Д5–6 (100%). Рядки Дбц і Дкб складають 50%. Відсоток п'яти- і більшеноголосних рядків – 100%. Частка жіночої цезури – 16%, чоловічої – 83,33% (!). Усі верси мають жіноче закінчення. Метрична картина вірша така: Д – 100% (Д5 – 50%, Дбц – 50%). Відсоток рядків із перенесенням – 16,6%.

Розмір гімну до Йами – Д6–4 (100%). Рядки Дбц і Дкб становлять 71,42%. Відсоток версів з ореолом гекзаметра – 85,71. Кількість жіночих

цезур – 57,14%, чоловічих – 42,85%. Усі закінчення рядків жіночі. Метричний склад твору: Д – 100% (Д6ц – 71,42%, Д5 – 14,28%, Д4 – 14,28%). Кількість версів із перенесеннями 28,57%.

У 1890–1891 роках Леся Українка написала незавершений переклад першої строфи канцони Джакомо Леопарді «До Італії». Розмір перекладу Д2–6 (80%). Рядки Д6ц і Дк6 становлять лише 10,52%. Відсоток п'яти- і більшеноголосних версів – 63,15%. Якщо відкинути три безцезурні рядки (4-й, 16-й, 17-й), то сегментація пауз така: жіноча – 93,75%, чоловіча – 6,25%. Всі клаузули жіночі. Метрична картина вірша: Д – 80% (Д5 – 42%, Д3 – 21%, Д6ц – 10,52%, Д4 – 10,52%, Д2 – 5,2%), Амф (Амф5) – 5,2%, Дк (Дк6) – 5,2%. Частка версів із перенесеннями – 36,84%. Цілком очевидно, що переклад не є еквіметричним. Леся Українка, ймовірно, вдалася в перекладі до гекзаметричного ритму через героїко-урочистий ореол.

1893–1894 роками датується поезія «У чорну хмару зібралася туга моя...». Ознайомлення зі структурою твору засвідчує, що поетеса в ньому відштовхувалася від «амфібрахічного гекзаметра», уже відомого в німецькій та російській літературах. Дериват такої форми Леся Українка могла засвоїти з української поезії. Для вірша одного з її літературних учителів М. Старицького «До Дунаю» (1882) характерний ритм п'ятистопового амфібрахія. Леся Українка відкинула римування, зате вдалася до нерівностоповості та чоловічих закінчень версів. Розмір поезії Амф3–6 (100%). Частка п'яти- і більшеноголосних версів лише 40%. Якщо відкинути чотири тринаголосні рядки, то частка жіночої цезури – 54,54%, чоловічої – 36,36%, дактилічної – 9%. Домінують, але лише на рівні 73,33%, жіночі закінчення, відсоток чоловічих – 26,66. Метрична картина така: Амф – 100% (Амф5 – 46,6%, Амф3 – 26,6%, Амф6ц – 13,3%, Амф4 – 13,3%). Фіксуємо лише одне (6,6%) перенесення.

1896 року в поезії «Ave Regina!» Леся Українка вдається до конструкції, ритм якої навіває уявлення про неврегульовані різностопові неримовані трискладовики. Будова вірша має також ознаки двочастинної поліметричної конструкції. Частка версів Д6ц і Дк6 – 19,51%, гекзаметричний ореол властивий 87,8% рядків. Якщо відкинути безцезурний 27-й рядок, то розподіл цезур виглядає так: жіночі – 70%, чоловічі – 25%, дактилічні – 5%. Твір неримований, 68,29% відсотків клаузул мають жіночий характер, 31,7% – чоловічий; у 9,75% версів фіксуємо внутрішні рими. Метрична будова поезії така: Амф – 70,73% (Амф5 – 29,26%, Амф6ц – 24,39%, Амф7 – 7,31%, Амф4 – 7,31%, Амф3 – 2,43%), Дк – 14,63% (Дк6 – 12,19%, Дк5 – 2,43%), Д – 12,19% (Д6ц – 7,31%, Д5 – 2,43%, Д4 – 2,43%). Частка версів із перенесеннями – 19,51%.

Подібна, але значно складніша будова (неврегульовані різностопові неримовані трискладовики) характерна для поезії «Уривки з листа» (1897), що

є другим твором циклу «Кримські відгуки». Вже сама назва вказує на певну «прозовість» та фрагментарність форми. Поетеса йде далі: робить початок вірша своєрідним коментарем щодо форми:

Товаришу мій! не здивуйте з лінивого вірша.
Рифми, дочки безсонних ночей, покидають мене,
Розмір, неначе химерная хвиля,
Розбивається раптом об кожну малу перешкоду,
Ви даремне шукали б у ньому дев'ятого валу,
Могутньої хвилі, що такт одбива течії океану.
Думки навіває мені тепер Чорне море –
Дике, химерне воно, ні ладу, ні закону не знає,
Вчора грало-шуміло воно
При ясній, спокійній годині,
Сьогодні вже тихо й лагідно до берега шле свої хвилі,
Хоч вітер по горах шалено жене сиві хмари [1, Т. 1, с.157].

Сегмент рядків Дбц і Дкб невеликий – 18%, частка версів із гекзаметричним ореолом – 55,73%. Якщо відкинути 14 безцезурних рядків, показники характеру цезури такі: жіноча – 61,7%, чоловіча – 34%, дактилічна – 4,25%. Вірш неримований, домінують жіночі закінчення – 74%, чоловічих маємо 23%, дактилічних – 3%. Внутрішня рима засвідчена у трьох версах (4,91%). Метрична картина підтверджує силабо-тонічність будови: Д – 49,18% (Дбц – 14,75%, Д5 – 11,47%, Д3 – 11,47%, Д4 – 9,83%, Д7 – 1,63%), Амф – 36% (Амф5 – 9,83%, Амф4 – 8,19%, Амфбц – 6,55%, Амф3 – 6,55%, Амф2 – 4,91%), Ан – 9,83% (Ан5 – 6,55%, Ан3 – 1,63%, Ан2 – 1,63%), Дк – 4,91% (Дкб – 3,27%, Дк5 – 1,63%). Налічуємо 21,31% рядків із перенесеннями.

До неврегульованих різностопових неримованих трискладовиків зараховуємо також структуру двадцятисемирядкового недрукованого фрагменту з «Уривків з листа» (1897). Відсоток версів Дбц і Дкб в уривку становить 11,11. Сегмент «гекзаметричних рядків» – 51,85%. Якщо відкинути вісім безцензурних версів, то частка жіночих цезур – 63,15%, чоловічих – 36,84%. Домінують жіночі закінчення 85,18%, проти 14,8% чоловічих. Для уривка характерні такі метричні показники: Амф – 55,5% (Амф3 – 22,22%, Амф5 – 18,51%, Амфбц – 11,11%, Амф2 – 3,7%), Д – 18,5% (Дбц – 7,4%, Д7 – 3,7%, Д5 – 3,7%, Д4 – 3,7%), Ан – 18,5% (Ан4 – 14,81%, Ан3 – 3,7%), Дк – 7,4% (Дкб – 3,7%, Дк7 – 3,7%). Для 29,92% версів характерні перенесення.

Цілковито очевидну гекзаметричну будову має форма поезії «Весна зимова» (1898), що є сьомим віршем циклу «Кримські відгуки». Розмір вірша – Д3–7 (91,48%). Сума версів Дбц і Дкб становить 42,5%. 93,61% рядків мають гекзаметричний ореол. Розподіл цезур такий: жіноча – 58,69%, чоловіча – 30,43%,

дактилічна – 10,86%. Переважають жіночі закінчення – 89,36%, чоловічі – 10,63%. Найвні чотири випадки внутрішнього римування (8,51%). Метричний склад вірша: Д – 91,48% (Д6ц – 40,42%, Д5 – 27,65%, Д7 – 17%, Д4 – 4,25%, Д3 – 2,12%), Тк – 6,3% (Тк7 – 4,25%, Тк6 – 2,12%), Дк (Дк6) – 2,12%. Частка рядків із перенесеннями – 8,51%.

Надзвичайно цікавим за формою є твір «Зоря поезії» (1898). Поетеса до назви додає ще й пояснення «Імпровізація», що, на нашу гадку, є ключем до розуміння не лише змісту, а й форми. Вірш написано римованими (римування несистемне) різнометричними і різнорозмірними рядками. Розмір твору визначаємо як Дк2–6. Кількість версів Д6 та Дк6 становить 15,15%, відсоток п'яти- і більше наголошених рядків – 54,54. Якщо відкинути 13 безцезурних тринаголосних рядків, то маємо такі дані щодо цезури: жіноча – 65%, чоловіча – 35%. Жіночі закінчення охоплюють 81,81% версів, чоловічі – 18,18%, частка рядків із внутрішньою римою – 15,15%. Метрична палітра твору має такий вигляд: Д – 45,45% (Д5 – 21,21%, Д6ц – 12,12%, Д3 – 9%, Д2 – 3%), Дк – 30,3% (Дк4 – 18,18%, Дк5 – 9%, Дк6 – 3%), Ан (Ан3) – 12%, Тк (Тк6) – 9%, Амф (Амф3) – 3%. Сегмент версів із перенесеннями – 12,12%.

1900 роком датується поезія «Завжди терновий вінець...». Про ритмічну будову цього твору писав ще С. Кормілов [7]. Погоджуємося з думкою російського вченого про те, що цього разу Леся Українка здійснила експеримент: розчленувала метризовану прозу на рядки, кожен з яких є піввіршем гекзаметра. Утворену структуру визначаємо як поєднання неврегульованих різнометричних неримованих трискладовикових версів зі спорадичним вклиненням дольникових рядків¹. У поезії відсутні не лише 6-наголосні рядки, а й 5- і більше наголошені верси. Рядки вірша дуже короткі, тому можемо говорити

¹ Відзначимо подібність версифікаційних пошуків Олени Пчілки та Лесі Українки. О. Косач-Кривинюк зафіксувала, що 26 березня 1890 року мати подарувала Лесі альбом на вірші з надписом:

„Тільки пчела пізнає
Мед, затасний в квітці,
Тільки поет на всьому
Бачить прекрасного слід!

Твоя мама» [8, с. 113–114].

О. Косач-Кривинюк уточнила: „Остання строфа є переклад із Фета:

Только пчела узнает в цветке затаённую сладость,
Только художник во всём чует прекрасного след» [8, с. 114].

Форма Фетового двовірша: силабо-тонічний відповідник елегійного дистиха (поєднання рядків гекзаметра та пентаметра). Його ритмічна схема така:

l l l l l l | l l l l l l l l l l
l l l l l l | l l l l l l l

Дк6 (Д6 зі стягненням на III стопі)

Тк6 (Д6 з цезурним усіченням на 2 склади).

Олена Пчілка не дотримала гекзаметричної будови першого рядка, тому, можливо, записала дистих катреном. Його ритмічна схема така:

l l l l l l
l l l l l l
l l l l l l
l l l l l l

Маємо три рядки тристопового дактиля з одним дольниковим (Дк3) версом.

про цезуру лише в окремих версах, відповідно процентні дані будуть некоректними. Розподіл закінчень рядків такий: жіночі – 72,22%, чоловічі – 25%, дактилічні – 2,77%. Метричний склад поезії виглядає так: Д – 47,22% (Д3 – 44,44%, Д4 – 2,77%), Амф (Амф3) – 30,55%, Ан – 16,66% (Ан2 – 8,33%, Ан3 – 8,33%), Дк (Дк3) – 5,5%. Розчленованістю гекзаметричних рядків пояснюється значний відсоток версів із перенесеннями – 44,44.

Цікавою є будова поезії «Ра-Менеїс» (1900). Розмір твору – Дк5–7. Сегмент версів Дбц і Дк6 сягає 64%. П'яти- і більше наголошених версів – 100%. 54,43 відсотки рядків мають жіночу цезуру, 39,69% – чоловічу, 6,87% – дактилічну. Твір астрофічний, неримований. Жіноча клаузула характерна для 92% версів, чоловіча – для 8%. У шести рядках (4,58%) засвідчене внутрішнє римування. Метричний склад поезії такий: Д – 54,96% (Дбц – 38,93%, Д5 – 13,74%, Д7 – 2,29%), Дк – 27,48% (Дк6 – 24,4%, Дк7 – 2,29%, Дк5 – 0,76%), Ан – 14,5% (Ан5 – 12,21%, Анбц – 2,29%), Тк (Тк6) – 3%. Відсоток версів із перенесеннями – 13,74.

Форму поезії «Жертва» (1900) визначаємо як нерегульовані, різностопові неримовані трискладовики. Будова твору також навіває думки про двочастинну поліметричну конструкцію (Ан+Д). Шестинаголошених версів – 50%, відсоток п'яти- і більше наголошених рядків – 94,44. Розподіл цезур такий: 61,11% – жіноча, 22,29% – чоловіча, 16,66 – дактилічна. Вірш неримований, усі клаузули жіночі. У двох рядках (11,11%) наявна внутрішня рима. Метрика: Д – 56% (Дбц – 50%, Д5 – 5,55%), Ан – 44% (Ан5 – 33,33%, Анбц – 5,55%, Ан – 5,55%). У 11,11% версів наявні перенесення.

До амфібрахічної форми Леся Українка знову звернулася в чотирирядковій поезії «Скажи мені, любий, куди мої сльози поділись?» (1900). Розмір твору – Амф5. Шестинаголосні дактилі та дольники відсутні. Гекзаметричний ореол властивий 100% рядків. Усі цезури жіночі. Вірш римований (ААВВ), клаузули жіночі. Структура монометрична: Амф – 100% (Амф5 – 75%, Амфбц – 25%). Перенесення відсутні.

Нерегульовані різностопові неримовані трискладовики – такою є форма поезії «Ніубея» (1902). Частина рядків Дбц і Дк6 – 69%. П'яти- і більше наголошені рядки становлять 98,46%. Цезури розподілено так: жіночі – 46,15%, чоловічі – 50,76%, дактилічні – 3%. Вірш неримований, 88 відсотків клаузул – жіночі, 12 – чоловічі. У чотирьох рядках є рима (6%). Метрична будова така: Д – 43% (Дбц – 35,38%, Д5 – 7,69%), Ан – 35,38% (Ан5 – 32,3%, Анбц – 1,53%, Ан4 – 1,53%), Дк – 21,53% (Дк6 – 18,46%, Дк5 – 3%). Для 20% версів характерні перенесення.

Д6–2 (85,71%) – такий розмір гекзаметричної поезії «Афра» (1910), що є третім віршем циклу «Весна в Єгипті». Частина рядків Дбц і Дк6 – 71,42%, кількість п'яти- і більшеноголосних версів – 90,46%. Якщо відкинути

4-й і 5-й безцезурні рядки (розірваний гекзаметричний верс), то сегмент жіночих цезур становить 73,68%, чоловічих – 26,32%. Твір складається з римованих катренів із римуванням AbAb, фіксуємо внутрішні рими. Переважають чоловічі закінчення: 52,38%, частка жіночих 47,61%. Метрична будова має такий вигляд: Д – 85,71 (Дбц – 66,66%, Д5 – 9,52%, Д2 – 4,76%), Дк – 9,52% (Дк6 – 4,76%, Дк5 – 4,76%), Амф (Амф3) – 4,76%. У 19% версів засвідчені перенесення.

Незвичною для тогочасної української версифікації видається форма десятого твору з перекладів з «Ліричних пісень давнього Єгипту» – «Напис на стовпі (Хвала царівні)», датований 1910 роком. Розмір десятирядкової поезії – Дк6–3. Дактилічні шестистоповики відсутні, відсоток Дк6 – 30. Половина рядків мають гекзаметричний ореол. Якщо відкинути чотири безцезурні рядки (1-й, 5-й, 7-й, 8-й), то переважає чоловіча цезура (66,6%) проти 33,3% жіночої. Римуються дев'ять рядків твору (90%). 90% версів мають жіноче закінчення, 10% – чоловіче. Метрична картина така: Ан – 40% (Ан5 – 20, Ан4 – 10%, Ан6 – 10%), Дк – 30% (Дк6 – 20%, Дк4 – 10%), Д – 20% (Д3 – 10%, Д4 – 10%), Амф (Амф3) – 10%. Перенесення відсутні.

Вірш «Земля! Земля!» (1911), що є п'ятим твором із циклу «З подорожньої книжки» і який, за спостереженням А. Панькова та Т. Мейзерської, перегукується з перекладним першим погребовим гімном із «Ріг-веди» [12, с. 9–11], має розмір Дк6–5. Частка версів Дбц та Дк6 становить 46,15%, п'яти- і більше наголосних рядків – 100%. Переважають жіночі цезури – 61,53%, чоловічих – 38,46%. Домінують також жіночі закінчення рядків над чоловічими – 77 : 23. Метрична будова вірша має такий вигляд: Д – 46,15% (Дбц – 23%, Д5 – 23%), Дк – 30,76% (Дк6 – 23%, Дк5 – 7,69%), Тк (Тк6) – 23%. У 30,76% рядків наявні перенесення.

Лесині деривати гекзаметра за кількістю порушених гекзаметричних ознак становлять три групи. До першої групи (деривати першого рівня) належать структури, у яких порушено одну ознаку гекзаметра. До них зараховуємо: переклад III та IV пісень з Одиссеї, «Завітання» (обидва – 1888), дев'ять перекладних творів з «Ріг-веди» – перший гімн до ранньої зорі, перший та другий гімни Агні, гімн до найвищого духа Pramatma, чотири погребові гімни, гімн до Йами (усі – 1890), – переклад першої строфи канцони Д. Леопарді «До Італії» (1890–1891), «Весна зимова» (1898), «Ра-Менеїс» (1910), «Земля! Земля!» (1911). Отже, всього 15 творів, кількісно найбільше. Однак, якщо вважати переклади з «Ріг-Веди» одним підходом, то тоді кількість зменшиться до шести, що більш-менш дорівнює кількісним показникам в інших групах дериватів.

Відхиленням від форми гекзаметра в перелічених творах є стопність¹. Ці поезії у свою чергу поділяються на: а) силабо-тонічні (різностоповий дактиль) та б) дольнікові («Ра-Менеїс» – Дк5–7, «Земля! Земля!» – Дк6–5).

До другої групи (деривати другого рівня) належать структури, у яких порушено дві гекзаметричні ознаки. Це – недрукований фрагмент з «Уривків з листа» (1897) – А, С; «Зоря поезії» (1898) – С, Р; «Жертва» (1900) – А, С; «Ніобея» (1902) – А, С; «Афра» (1910) – С, З. З перелічених п'яти творів один («Зоря поезії») дольніковий (Дк2–6), решта – силабо-тонічні.

До третьої групи (деривати третього рівня) належать структури, у яких порушено три гекзаметричні ознаки. Це твори: «У чорну хмару зібралася туга моя...» (1893–1894) – А, С, З; «Ave Regina!» (1896) – А, С, З; «Уривки з листа» (1897) – А, С, З; «Скажи мені, любий, куди мої сльози поділись?» (1910) – А, С, Р; «Завжди терновий вінець...» (1900) – А, С, З; десятий твір з «Ліричних пісень давнього Єгипту» («Напис на стовпі (Хвала царівні)», 1910) – А, С, Р. З шести перелічених поезій одна («Напис на стовпі») дольнікова (Дк6–3), решта – силабо-тонічні.

З обстеженого матеріалу видно, що до дериватів гекзаметра ми вналежнюємо структури, які більшість дослідників (С. Кормілов, Н. Костенко, Н. Науменко та ін.) зараховують до вільного вірша або верлібру. Обґрунтуємо такий підхід. Ми поділяємо думку Н. Науменко, що «вірш Лесі Українки поєднує власне вільний (верлібр) та «довільний» (різностопний гекзаметр)» [14, с. 44] з уточненням того, що Лесин «верлібр» є дериватом силабо-тонічного гекзаметра. Однак не всі деривати гекзаметра в поетеси можна вважати вільними структурами. Які ж характеристики надають дериватові ознак верлібру? Теоретично Лесин «верлібр» повинен бути межовим із дериватом гекзаметра. На цю роль аж ніяк не претендують виділені нами периферійні форми: їх строфо-римові ознаки віддаляють їх як від гекзаметра, так і від верлібру.

На переконання М. Гаспарова, найсильнішими чинниками, які порушують ритм гекзаметра, є зміна анакрузи, стопності й закінчень рядків. Щодо стопності відомий учений стверджував, що межею гекзаметричного відчуття є п'ять стоп [5]. Уточнимо, якщо у творі є 75% версів (п'ять і більше) з ореолом гекзаметра – твір гекзаметричний, якщо ж менше, то він навіває уявлення про вільне віршування.

Так само не може бути порушеною й вимога верлібру щодо неримованості.

Сукупності означених вимог (порушення анакрузи, стопності (менше 75% версів з ореолом гекзаметра), відсутність рими, системність чоловічих закінчень версів) відповідають такі твори: «Уривки з листа», недрукований

¹ Анакруза (А), стопність (С), закінчення (З), відсутність рими (Р).

фрагмент «Уривків з листа» і «Завжди терновий вінець...». Загалом же Лесин верлібр – це деривати силабо-тонічного гекзаметра II або III рівнів, які за будовою є нерегульованим поєднанням різнометричних неримованих трискладовикових рядків з окремими дольниковими версами і меншою за 75% кількістю п'яти- і більшеноголосних рядків. Вільний вірш поетеси – це силабо-тонічний вірш; якщо й можна вважати його верлібром, то лише «метризованим» (як ми пропонували ще у 80-ті роки минулого століття), це передісторія українського вільного вірша.

Цікавим є питання про генезис Лесиноного верлібру. На нашу гадку, верлібр у поетеси постає на основі використання принципу поєднання різностопових трискладникових та окремих дольникових рядків, який вона апробувала в перекладі вірша Г. Гайне «Негода», написаного «вільними ритмами». Таку форму Леся Українка могла бачити в російській поезії. М. Гаспаров зауважував, що в російських верлібрах початку ХХ століття панувала традиція німецького вільного вірша, у якому переважають дольникові ритми (як у зв'язку з природною мовною частотою головних і побічних наголосів, так і у зв'язку з впливом античних зразків); тому російські переклади і наслідування ХІХ ст. здебільшого були вільними (тобто «нерівноіктковими») білими дольниками. Такі ж і багато віршів початку ХХ ст., розраховані, очевидно, на те, щоб сприйматися як вільний вірш: «Пробудження» та деякі вірші із «Кормчих зірок» В. Іванова нагадують «Нептуну Левеpp'є» та інші досліди Фета, а в перекладах Бальмонта з Уйтмена чітко відчуваємо такий самий гекзаметричний ритм, як у Михайлівському (та інших) перекладах «Північного моря» Г. Гайне [6, с. 246–247]. Однак Леся в жодному разі не копіювала росіян. Порівняння будови вірша перекладів твору Г. Гайне «Негода», здійснених М. Михайловичем та Лесею Українкою, показало помітну різницю у відсотках дольникових рядків (у поетеси їх менше), синтаксичних особливостях (російський перекладач часто розриває синтаксичні групи, вводить перенесення, наша поетеса значно стриманіша), наявності (у російському варіанті) і відсутності (в українському перекладі) дактилічних клаузул [2, с. 312–313]. Лесині оригінальні вільні вірші відмінні від верлібрів росіян: у неї менше дольникових рядків, відсутні двоскладовикові верси, загалом рядки значно довші: поетеса не приховує зв'язку своїх «лінивих» віршів із гекзаметром.

Зробимо стислі висновки.

1. Більшість гекзаметрів у поетеси (71%) є дериватами цієї форми (більше ніж на 25% порушено хоча б одну з ознак гекзаметра). Схильність до такої форми Леся Українка запозичила від попередників, особливо від Олени Пчілки. Однак «непослідовність» Лесиноного гекзаметра значно сильніша.

2. За відхиленням ознак гексаметра його деривати у творчості поетеси поділяємо на деривати I, II, III рівнів з подальшою диференціацією на силабо-тонічні та дольникові.

3. Особливою ритмічною будовою відзначаються ті деривати, які зараховуємо до «верлібрів». Такими є деривати II і III рівня з кількістю гекзаметричних версів (п'яти- і більшеноголосних), що менша ніж 75%. Це твори, що їх характеризує неврегульоване поєднання трискладникових та дольникових неримованих версів: «Уривки з листа», недрукований фрагмент з «Уривків з листа», «Завжди терновий вінець...». Леся Українка витворила такі структури на основі застосування принципу перекладів із «вільних ритмів» Г. Гайне, своєрідним чином модифікувавши їх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Українка Леся*. Збір. творів : У 12 т. / Леся Українка. – К.: Наук. думка, 1975–1979.
2. *Бунчук Б.* Дольникові форми у поетичній творчості Лесі Українки / Б. І. Бунчук // Український дольник : Колективна монографія / за ред. Н. В. Костенко. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – С. 310–325.
3. *Бунчук Б.* Початки українського верлібру / Б. І. Бунчук // Рад. літературознавство. – 1980. – № 12. – С. 58–67.
4. *Бунчук Б.* Про неврегульовані різнометричні трискладовики у поезії Лесі Українки 90-х років / Бунчук Борис // Біблія і культура. – Чернівці: Рута, – 2002. – № 4. – С. 57–62.
5. *Гаспаров М.* «Это случилось в последние годы могучего Рима...» : Дериваты гексаметра : детализация метра / М. Л. Гаспаров // Метр и смысл. Об одном из механизмов культурной памяти. – М. : РГГУ, 1999. – С. 217–237.
6. *Гаспаров М.* Очерк истории русского стиха / М. Л. Гаспаров. – М. : Фортуна Лимитед, 2000. – 352 с.
7. *Кормілов С. І.* Вільний вірш у Лесі Українки / С. І. Кормілов // Рад. літературознавство. – 1979. – № 9. – С. 29–40.
8. *Косач-Кривинюк О. П.* Леся Українка. Хронологія життя і творчості / Репринт. вид. Вст. ст. М. Г. Жирмунського / О. П. Косач-Кривинюк. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. – XVI с. + 928 с.
9. *Костенко Н.* Вірш і поезія : Збірник наукових, літературно-критичних і публіцистичних статей / Н. В. Костенко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – 692 с.
10. *Лотман М.* Гексаметр (общая теория и некоторые аспекты функционирования в новейших европейских литературах) : Предварительное

сообщение / М. Лотман // Учёные записки Тартуского государственного университета. – Вып. 396. – С. 31–54.

11. *Музичка А.* Леся Українка : її життя, громадська діяльність і поетична творчість / А. Музичка. – Одеса : Держвидав України, 1925. – 108 с.
12. *Паньков А.* Поетичні візії Лесі Українки: антологія змісту і форми / А. І. Паньков, Т. С. Мейзерська. – Одеса, 1996. – С. 9–11.
13. *Науменко Н.* Вільний вірш у творчості Лесі Українки / Наталія Науменко // Дивослово. – 2004. – № 4. – С. 6–8.
14. *Науменко Н.* Серпантинні форми поезії: природа та тенденція розквіту українського верлібру: [монографія] / Наталія Науменко. – К. : Видавництво «Сталь», 2010. – 518 с.
15. *Огнева О.* Східні стежки Лесі Українки / О. Д. Огнева / 2-е вид. переробл. й доповн. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. – 240 с.
16. *Сулима М.* Вільний вірш у висловлюваннях і творчій практиці Лесі Українки / М. М. Сулима // Книжиця у семи розділах : Літературно-критичні статті й дослідження. – К. : Фенікс, 2006. – С. 53–61.
17. *Ткаченко А.* Про «верлібр» Лесі Українки / А. О. Ткаченко // Леся Українка і сучасність : зб. наук. праць. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2003. – С. 131–139.
18. *Чамата Н.* Про особливості раннього українського гексаметра / Ніна Чамата // Слово і час. – 2010. – № 6. – С. 105–116.
19. *Шапир М.* Гексаметр и пентаметр в поэзии Катенина (о формально-семантической деривации стихотворных размеров) / М. Шапир // Philologica. – 1994. – Vol. 1. – № 1/2. – С. 43–144.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2015.

Бунчук Б.И., д. філол. н., проф.

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ДЕРИВАТЫ ГЕКСАМЕТРА И «ВЕРЛИБР» В ПОЭЗИИ ЛЕСИ УКРАИНКИ

Проанализированы дериваты гексаметров в творчестве Леси Украинки. Показана непоследовательность Лесиного гексаметра. Дериваты гексаметра разделены на дериваты первого, второго и третьего уровней с последующей дифференциацией на силлабо-тонические и дольникковые. Рассмотрены теория и генезис «верлибров» поэтессы, которые являются дериватами гексаметра второго и третьего уровней.

Ключевые слова: гексаметр, дактиль, дольник, цезура, рифма.

DERIVATIVES OF HEXAMETER AND «FREE VERSE» IN POETRY OF LESIA UKRAYINKA

The article shows that the majority of hexameters of Lesia Ukrayinka (71%) are derivatives of this form, a tendency which the poetess borrowed from her predecessors – especially from Olena Pchilka. However, the «inconsistency» of Lesia's hexameter is much stronger. Derivatives of hexameter are divided into derivatives of the first, the second and the third levels with further differentiation in syllabic-tonic and dolnik.

The theory and the origin of «free verses» of the poetess are revealed, which are derivatives of hexameter of the second and the third levels.

Key words: hexameter, dactyl, dolnik, caesura, rhyme.

УДК81'255

Гаврилюк Н. І., к. філол. н., н. с.
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

ІСПАНОМОВНА ПОЕЗІЯ ІГОРЯ КАЧУРОВСЬКОГО

Розглядаються дві іспаномовні поезії І. Качуровського та їх відтворення українською мовою. Здійснено аналіз з позицій відповідності образного та метрико-строфічного ладу.

Ключові слова: переклад, вірш, силабічний вірш, асонанс, рима, Ігор Качуровський.

В теорії перекладу віддавна існує опозиція буквалізму та вільного перекладу [1; 3–6], до того ж, тяжіння до буквалізму отримує як цілковите схвалення [4, 6], так і чималу частку критики [5]. Це пов'язано з тим, що одні дослідники розглядають буквалізм як творчу несвободу, яка призводить до штучного звучання оригіналу, а інші – як засіб досягти бажаної еквівалентності і точності, що забезпечила б *поетичний переклад*, а не просто переклад поезії [4]. Існують і помірковані погляди, що помічають плюси і мінуси кожного з підходів [3], розглядаючи їх як інтерпретаційні позиції тлумача [3]. Показово, що нині робляться спроби згладити згадану опозицію. Так, Ю. Найда говорить про «формальну еквівалентність» (орієнтовану на мову